

BO'LAJAK PEDAGOGLARNI KASBIY TAYYORLASHDA IDROK ETISH MALAKALARI

Jumoboyeva Muslima

Andijon davlat pedagogika instituti
1-bosqich magistratura talabasi

Dolzarbli. *Oliy ta'limni modernizatsiyalash va kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish sharoitida o'qituvchining kasbiy faoliyatga psixologik va kommunikativ tayyorgarligi tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy pedagog nafaqat fan bilimlarining tashuvchisi, balki o'quvchilarning individual, emotsional va kognitiv xususiyatlarini inobatga olishga qodir bo'lgan pedagogik o'zaro ta'sirning faol ishtirokchisi sifatida qaralmoqda. Shu munosabat bilan o'qituvchining o'quvchi shaxsiyatini, uning ruhiy -hissiy holatini, o'qish motivatsiyasi va yuzaga keladigan qiyinchiliklarni to'g'ri idrok etishni ta'minlaydigan perseptiv ko'nikmalari alohida dolzarblik kasb etadi. Perseptiv ko'nikmalarni shakllantirish masalasi bo'lajak pedagoglarni oliy o'quv yurtida tayyorlash bosqichida ayniqsa muhim, chunki aynan shu davrda kasbiy tafakkur va pedagogik refleksiya asoslari shakllanadi. Mavjud tadqiqotlarga qaramay, oliy pedagogik ta'lim tizimida perseptiv qobiliyatlarni maqsadli rivojlantirish masalasi hamon yetarlicha o'rganilmagan bo'lib, bu uni yanada chuqurroq nazariy tadqiq etish zarurligini ko'rsatadi.*

Kalit so'zlar: *persepsiya, pedagog, ko'nikmalar, kompetensiya, kuzatuvchanlik, e'tibor.*

Kirish

O'qituvchining perseptiv qobiliyatlari — bu o'quvchilarning tashqi va ichki signallarini: ularning xatti-harakatlari, hissiy holati, noverbal ifodalanishlarini idrok etish va to'g'ri talqin qilish mahoratidir. Ta'rifga ko'ra, bu "idrok etish qobiliyati, o'quvchining ichki dunyosiga kirib borish, uning atrof-muhitga haqiqiy munosabatini aniqlash, ayni paytdagi ruhiy holatini his qilish" demakdir [1]. Pedagoglarni tayyorlashning zamonaviy yondashuvlari o'qituvchining yumshoq ko'nikmalarini, jumladan perseptiv mahoratini rivojlantirish o'quvchilar bilan samarali muloqot uchun zarurligini ta'kidlaydi [2]. Masalan, J. Bruner ijtimoiy persepsiya konsepsiyasida empatiya, atributsiya, stereotiplashtirish kabi mexanizmlarni ajratib ko'rsatgan, shu bilan birga pedagog va o'quvchi o'rtasidagi muloqotda persepsiyaning bilish rolini ta'kidlagan. Empirik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchining o'quvchi shaxsini ijobiy idrok etishi ham o'quvchilarning, ham o'qituvchining o'quv motivatsiyasi va shaxsiy muvaffaqiyatini sezilarli darajada oshiradi [3].

O'qituvchi faoliyati uchun muhim bo'lgan idrokning asosiy tarkibiy qismlarini sanab o'tamiz:

- Ta'lim jarayoni va bolalarning xatti-harakatlariga e'tibor va diqqatni qaratish;
- Kuzatuvchanlik, ko'zga tashlanmaydigan, ammo muhim tafsilotlarni ilg'ash qobiliyati;
- Eshitish idroki va o'quvchilarning og'zaki nutqini faol tinglash;
- Ko'rish idroki, mimika, imo-ishoralar, tana holati va boshqa noverbal signallarni tushunish;
- O'quvchilar holatiga nisbatan hamdardlik va hissiy sezgirlik;
- Shuningdek, yondosh qobiliyatlar (intuitiv sezgirlik, refleksiya va hokazo).

Quyida ushbu jihatlarning har birini, ularning bo'lajak pedagog uchun ahamiyatini va ta'lim jarayoniga ta'sirini ko'rib chiqamiz.

E'tibor va kuzatuvchanlik

Pedagogning e'tibori — bu uning o'quv jarayoniga va o'quvchilarning hissiy ahamiyatli xatti-harakatlariga yo'naltirilgan diqqatidir. Kuzatuvchanlik esa idrok jarayonida birinchi qarashda ahamiyatsiz ko'ringan, ammo muhim bo'lgan nozik jihatlarni ilg'ash qobiliyatidir. Psixologlar ta'kidlaganidek, "e'tibor — bu tanlab yo'naltirilgan, obyektga qaratilgan diqqat", "kuzatuvchanlik esa insonning narsa va hodisalardagi kam seziladigan, biroq muhim tafsilotlarni payqash qobiliyatidir" [4].

Bu ikki xislat o'quvchilar va dars sharoitlari haqida ma'lumot to'plash uchun asos bo'lib xizmat qiladi: yetarli e'tibor va kuzatuvchanliklarsiz sinf faolligidagi o'zgarishlarni, o'quvchilarning motivatsiyasini yoki qiyinchilik alomatlarini o'z vaqtida sezish mumkin emas. Misol uchun, amaliyotda o'qituvchi bir o'quvchining bir necha dars davomida parishonxotir ko'ringaniga e'tibor bergan holat tasvirlangan. U bilan suhbatlashgach, pedagog o'smirning maktabni tashlab ketmoqchi ekanligini aniqladi va vaziyatning salbiy rivojlanishiga yo'l qo'ymasdan, o'quv jarayonini ehtiyotkorlik bilan to'g'irlay oldi [1]. Bunday idrok ko'nikmalarisiz o'qituvchi o'zlashtirishning pasayishiga yoki o'quvchilarning ijtimoiy-psixologik moslashuvchanligining buzilishiga olib keladigan muhim belgilarni payqamay qolishi mumkin.

Eshitish va ko'rish qobiliyati

Samarali pedagogik muloqot o'quvchilarning so'z va so'zsiz signallarini ilg'ab olishga asoslanadi. O'qituvchining faoliyatidagi eshitish qobiliyati nafaqat so'zlarni tushunish, balki o'quvchilar ovozining ohangi, tembri va o'zgarishlariga sezgirlikni ham o'z ichiga oladi. Pedagog uchun aytilgan jumlaning ohangidan ham yashirin hissiy ma'noni "o'qiy olish" muhimdir [5]. Misol uchun, ohangning o'zgarishi yoki pastroq ovozda gapirish o'quvchining xavotiri yoki ishonchsizligini ko'rsatishi mumkin. Ko'rish qobiliyati

bolalarning yuz ifodasi, imo-ishoralari, tana holati, harakatlari va umumiy xulq-atvorini idrok etishni qamrab oladi. Uslubiy materiallarda ta'kidlanganidek, "shakllangan idrok ko'nikmalari pedagogga bolalarning yuz ifodasi, imo-ishoralari, nutqi va harakatlariga qarab ularning hissiy holatini to'g'ri baholash imkonini beradi" [6]. Boshqacha aytganda, tajribali o'qituvchi o'quvchining nigohidan yoki imo-ishorasidan undagi qo'rquv, uyalish, norozilik yoki, aksincha, qiziqishni ilg'ab olishi mumkin.

Bu qobiliyatlar pedagogga tushuntirishlarini moslashuvchan tarzda o'zgartirish va o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash imkonini beradi: masalan, o'qituvchi o'quvchining yuzidagi tushkunlikni sezib, unga yo'naltiruvchi savol berishi yoki tushunilmagan materialni boshqacha usulda tushuntirishi mumkin. Yaxshi rivojlangan eshitish va ko'rish qobiliyatlari faol tinglash va kuzatishni ta'minlaydi, bu esa o'quvchilarning ehtiyojlarini to'g'ri anglash va tegishli pedagogik yondashuvni qo'llashga asos yaratadi.

Empatiya va ijtimoiy persepsiya

Pedagogning perseptiv ko'nikmalarining eng muhim tarkibiy qismi empatiya bo'lib, u nafaqat o'quvchining signallarini qayd etish, balki unga hissiy hamdardlik ko'rsatish qobiliyatidir. Empatiya "pedagogning insonparvarlikni namoyon qilish mexanizmlarini yaratuvchi kommunikativ kompetentligining asosi" sifatida qaraladi [5]. Empatiyaga qodir o'qituvchi bolalar bilan ishonchli munosabat o'rnatadi va qabul qilish muhitini yaratadi. Bu bolaning shaxsiy qiyinchiliklarini o'z vaqtida payqashga yordam beradi: masalan, empatik o'qituvchi yopiq o'quvchidagi stress yoki tushkunlik alomatlarini sezadi, ularni masxara qilmaydi va bu holatlarga sinfnige'tiborini tortmaydi [7].

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, empatiya darajasi yuqori bo'lgan o'qituvchilarda ijodiy va tadqiqotchilik ko'nikmalari yaxshiroq rivojlangan, ular jarayonning turli ishtirokchilari bilan to'g'ridan-to'g'ri va teskari aloqani samarali o'rnatadilar [8]. Empatiya holatida pedagog "bolaning ruhiy holatini, uning eng nozik hissiy va ma'naviy jihatlarini sezgirlik bilan idrok etadi," ya'ni amalda o'quvchining "o'rniga o'zini qo'ya oladi" va uning ichki dunyosini tushunishga qodir bo'ladi [5]. Bu orqali o'qituvchi bolalarning yashirin ehtiyojlariga to'g'riroq munosabat bildiradi: savol berishga uyalayotganlarni qo'llab-quvvatlaydi va qiyinchilikka duch kelgan o'quvchilarni muloyimroq yo'naltiradi. Shunday qilib, pedagoglarning empatiyasi bilim va o'quvchilarning hissiy munosabati o'rtasidagi bog'lovchi bo'g'in vazifasini o'tab, qulay ta'lim muhitini shakllantirishga xizmat qiladi.

Perseptiv ko'nikmalarining ta'lim jarayoniga ta'siri va qiyinchiliklarni aniqlash

O'qituvchining rivojlangan perseptiv qobiliyatlari ta'lim samaradorligini bevosita oshiradi va muammolarni o'z vaqtida aniqlashga ko'maklashadi. Olimlar ta'kidlashicha, pedagoglar yuqori darajadagi empatiya va ijtimoiy persepsiya namoyish etadigan sinflarda o'quvchilar darslarni kamroq qoldiradi, ko'proq mustaqillik ko'rsatadi va yaxshiroq o'qiydi.

[5]. Amalda bu shuni anglatadiki, sezgir o‘qituvchi darsni guruhga va har bir bolaga individual tarzda moslashtira oladi: u qaysi mavzular qiyinchilik tug‘dirayotganini payqaydi va ularni batafsil tushuntiradi, kimga alohida e‘tibor qaratish lozimligini va aksincha, kimni qo‘shimcha vazifalar bilan rag‘batlantirish mumkinligini biladi.

Perseptiv ko‘nikmalar o‘quv qiyinchiliklarini aniqlash va oldini olish uchun ham juda muhimdir. Kuzatish va tinglash qobiliyatiga ega bo‘lgan o‘qituvchi rasmiy testlarni ku tmay, noqulaylikning dastlabki alomatlarini yoki o‘zlashtirishning pasayishini aniqlay oladi. Masalan, o‘qituvchining e‘tiborliligi o‘quvchida motivatsiya yo‘qolishining dastlabki belgilarini payqash va uning sababini aniqlab, o‘smirning maktabni tashlab ketishining oldini olish imkonini bergan [1]. Empatik tinglash bolaning qachon xavotirda yoki stressda ekanligini tushunishga va o‘quv talablarini moslashtirishga yoki psixologik yordam so‘rashga yordam beradi [7]. Xulosa qilib aytganda, shakllangan perseptiv ko‘nikmalar pedagogga qo‘llab-quvvatlovchi muhitni yaratib, o‘qitish uslubini va o‘quv jarayonini tashkil etishni o‘z vaqtida tuzatish imkonini beradi. Bu o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirish va xulq-atvor muammolarini kamaytirishga olib keladi [3,5].

Xulosa

Perseptiv ko‘nikmalar bo‘lajak o‘qituvchilar uchun g‘oyat muhim kasbiy fazilatlar hisoblanadi. Bu ko‘nikmalar samarali muloqot, ishonchli munosabatlar va o‘quvchilarning faol ishtirokini ta‘minlash uchun zamin yaratadi, shuningdek, o‘qituvchiga ta‘lim va psixologik qiyinchiliklarni o‘z vaqtida ilg‘ab olish hamda oldini olish imkonini beradi. Zamonaviy tadqiqotlar va pedagogik amaliyot shuni ko‘rsatmoqdaki, o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonida perseptiv qobiliyatlarni rivojlantirish uchun maxsus mashqlar — diqqat va kuzatuvchanlikni oshirish treninglaridan tortib empatik tinglashni o‘rgatishgacha bo‘lgan mashg‘ulotlar kiritilishi lozim. Bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash oliy ta‘lim dasturida bunday ko‘nikmalarni shakllantirish o‘quvchilarni yanada chuqurroq tushunish va ta‘lim-tarbiya jarayoni samaradorligini sezilarli darajada oshirish uchun poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN MANBALAR

1. Каюкова, Г. Л. Профессиональные способности учителя: в чем они заключаются и как их развивать / Г. Л. Каюкова // Pedsovet.su. — 2010. — URL: <https://pedsovet.su/load/117-1-0-5463>.
2. Мелкозёрова, Е. И. Эмпатия в педагогическом общении (модуль 3): «Я в педагогической профессии» (11 класс) / Е. И. Мелкозёрова. — 2022. — URL: <https://pedklassy.bspu.by/wp-content/uploads/2022/11/2.4->

[%D0%95.%D0%98.%D0%9C%D0%B5%D0%BB%D0%BA%D0%BE%D0%B7%D1%91%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D0%AD%D0%9C%D0%9F%D0%90%D0%A2%D0%98%D0%AF-%D0%92-%D0%9F%D0%95%D0%94%D0%90%D0%93%D0%9E%D0%93%D0%98%D0%A7%D0%95%D0%A1%D0%9A%D0%9E%D0%9C-%D0%9E%D0%91%D0%A9%D0%95%D0%9D%D0%98%D0%98.pdf.](#)

3. Никонова, Е. М. Культура педагогического общения: эмпатия и саморегуляция / Е. М. Никонова // Международный педагогический журнал «Педтехнологии». — 2024. — URL: <https://www.pedt.ru/categories/5/articles/626>.

4. Проничева, М. М. Особенности социальной перцепции у педагогов с синдромом эмоционального выгорания / М. М. Проничева // Психология и право. — 2019. — Т. 9, № 3. — С. 232–244. — DOI: 10.17759/psylaw.2019090317.

5. Рябова, Е. Эмпатия в работе учителя: как понимать эмоции учеников? / Е. Рябова // Дом Знания: междунар. образоват. портал. — 2025. — URL: <https://domznaniya.ru/page/empatiya-v-rabote-uchitelya-kak-ponimat-emocii-uchenikov-3143734/>.

6. Струкова, Д. Р. Внимание и наблюдательность в работе учителя / Д. Р. Струкова // Студенческий научный форум – 2022: XIV Междунар. студ. науч. конф. — 2022. — URL: <https://scienceforum.ru/2022/article/2018031614>.

7. Цквитария, Т. А., Власова, В. Н., Бутенко, В. С., Шатохина, И. В. Формирование soft skills педагогических кадров профильного университета / Т. А. Цквитария, В. Н. Власова, В. С. Бутенко, И. В. Шатохина // Мир науки. Педагогика и психология. — 2020. — Т. 8, № 3. — URL: <https://mir-nauki.com/PDF/16PDMN320.pdf>.

8. Чагина, А. В. Самоэффективность и эмпатия российских учителей / А. В. Чагина // Вестник Костромского государственного университета. Серия: Педагогика. Психология. Социокинетика. — 2023. — URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/samoeffektivnost-i-empatiya-rossiyskih-uchiteley>.